

Hana Ginsborg

REFLEKSIVNA MOĆ SUĐENJA I UKUS

Pojam refleksivne moći suđenja Kant je uveo kao odgovor na problem koji se tiče empirijske heterogenosti prirodnih pojava. U svetlu ovog problema čini se da se refleksivna moć suđenja primarno odnosi na mogućnost primene u sistematskoj prirodnoj nauci. Međutim, Kant takođe smatra da se ona koristi i u sudovima ukusa*: „pod estetskom moći suđenja, kao naročitom moći, neće smeti da se posmatra neka druga moć do *refleksivna moć suđenja*.“¹ Shodno tome, on smatra da mogućnost ukusa počiva na istom principu *a priori* za kojeg misli da stoji i u osnovi empirijskog naučnog istraživanja, naime principu da je priroda sistematski ustrojena tako da se povinuje, ili, Kantovim rečima, da je svrhovita za naše sazajne moći. „[Estetska moć suđenja] ... sadrži princip koji moć suđenja stavlja potpuno *a priori* u osnov sopstvene refleksije o prirodi, naime princip formalne svrhovitosti prirode u njenim empirijskim zakonima za našu moć saznanja.“²

Veza koju Kant uspostavlja između refleksivne moći suđenja i ukusa važna je za razumevanje uloge Kantove teorije ukusa u *Kritici moći suđenja* u celini. Međutim, pojedini komentatori su kritikovali Kantovo objašnjenje ove povezanosti kao nategnuto i varljivo.³ Kao izvrtanje teorije ukusa naročito se odbacuje Kantovo gledište da je estetska moć suđenja zasnovana na principu sistematičnosti prirode.⁴ Na opštijem nivou, teškoće koje okružuju ovu povezanost dovele su u sumnju to da li je Kantova teorija ukusa ikako drugačije do čisto površno povezana sa ostatkom *Kritike moći suđenja*.⁵

U ovom radu ću pokušati da skiciram jedno tumačenje refleksivne moći suđenja koje povezanost između ukusa i refleksivne moći suđenja pokazuje u novom i povolj-

* Svako upućivanje na Kantova dela dato je prema odgovarajućim tomovima i brojevima stranica *Akademijnog* izdanja (*Kant's Gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Walter de Gruyter, Berlin, 1902–). Uz navode iz ovog originalnog izdanja u zagradama su data i odgovarajuća mesta u prevodima Kantovih dela na naš jezik i to pod sledećim oznakama: (KMS) *Kritika moći suđenja*, BIGZ, Beograd, 1991; (L) *Logika*, Grafos, Beograd, 1976; (P) *Prolegomena za svaku buduću metafiziku koja će moći da se pojavi kao nauka*, Fedon, Beograd, 2008.

1 XX, 248–9 (KMS, str. 52)

2 V, 193 (KMS, str. 84)

3 Konrad Marc-Wogau, *Vier Studien zu Kants Kritik der Urteilskraft*, Uppsala Universitets Årsskrift, 1938, str. 34–40; Jens Kulenkampff, *Kants Logik des aesthetischen Urteils*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1978, str. 32–56; Paul Guyer, *Kant and the Claims of Taste*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 1979, str. 33–67.

4 Guyer, *op. cit.*

5 Lewis White Beck, *Early German Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 1967, str. 496–498.

nijem svetlu. Za početak ću, u odeljku I, sugerisati da je standardna koncepcija refleksivne moći suđenja, kao prevashodno povezane sa sistematskom prirodnom naukom, isuviše uska. Umesto toga, predlažem da refleksivna moć suđenja bude protumačena uopštenije, u funkciji podvođenja pojedinačnih predmeta pod empirijske pojmove. Na ovoj osnovi ću u odeljku II uvesti još širu koncepciju refleksivne moći suđenja, kao sposobnosti da se opažajna stanja u odnosu prema pojedinačnim predmetima prihvate kao opštevažeća. Tako shvaćena refleksivna moć suđenja, što ću dokazivati u odeljku III, igra centralnu ulogu u Kantovom shvatanju ukusa, a u odeljku IV ću ukazati na to da nam ova koncepcija refleksivne moći suđenja pomaže da shvatimo zašto se po Kantu estetska moć suđenja oslanja na princip sistematičnosti prirode.

I

U odeljku IV „Prvog uvoda“ za *Kritiku moći suđenja* Kant uvodi problem na koji je usmereno njegovo razmatranje refleksivne moći suđenja: „Videli smo u *Kritici čistoga uma*“, kaže on, „da celokupna priroda, kao spoj svih predmeta iskustva, sačinjava jedan sistem prema transcendentalnim zakonima“, ali potom nastavlja, „... iz toga ne sledi da je priroda jedan sistem koji je i preko *empirijskih zakona shvatljiv* za ljudsku moć saznanja.“⁶ To je zato što transcendentalni zakoni razuma ostavljaju otvorenom mogućnost beskonačno velike „raznovrsnosti i različitosti [empirijskih zakona], kao i njima saobraznih prirodnih formi“, nudeći nam „grubi haotični agregat bez i najmanjeg traga sistema.“⁷ Ipak, nastavlja dalje Kant, ta mogućnost je isključena onim što on naziva „subjektivno-nužnom transcendentalnom pretpostavkom“, naime „da ova uznemirujuća beskonačna raznolikost empirijskih zakona i heterogenost prirodnih formi ne pripada prirodi, nego da pre priroda preko afiniteta pojedinačnih zakona koji stoje pod opštim pogoduje iskustvu kao empirijskom sistemu.“⁸ Ova pretpostavka, da je priroda sistematski ustrojena, jeste transcendentalni princip moći suđenja, tačnije moći suđenja u pogledu onoga što Kant kasnije opisuje kao njen „refleksivni“ aspekt. Nije razum, već refleksivna moć suđenja ta koja, ukoliko je to neophodno da bi „podvela pojedinačne zakone ... pod opšte, ali i pored toga prirodne zakone ... mora da stavi ovaj princip u osnovu svoga postupanja“.⁹

Obično se misli da se sporno pitanje koje Kant ovde pokreće odnosi na mogućnost sistematske empirijske nauke. Shodno tome, refleksivna moć suđenja je shvaćena kao sposobnost da se uzme učešće u naučnom istraživanju uređenjem pojedinačnih empirijskih pojmova i zakona u jedinstvenu teoriju prirodnih pojava. Međutim, usvajanje ove koncepcije vodilo je opravdanoj sumnji u Kantovo gledište da se refleksivna moć suđenja upotrebljava i u ukusu. Jedinu neposredno očiglednu vezu između Kantovog

6 XX, 208–9 (KMS, str. 17)

7 XX, 209 (KMS, str. 17–8)

8 Ibid. (KMS, str. 18)

9 XX, 210 (KMS, str. 18)

objašnjenja empirijskog naučnog istraživanja i njegovog objašnjenja ukusa pruža pojam svrhovitosti. U pogledu naučnog istraživanja Kant iznosi da je pretpostavka o sistematičnosti prirode jednaka pretpostavci da je priroda svrhovita za naše moći saznanja, dok u pogledu ukusa on tvrdi da osećanje zadovoljstva u sudu ukusa povlači prepoznavanje lepog predmeta kao svrhovitog za naše moći saznanja. Međutim, ove dve vrste svrhovitosti su očito veoma različite, a što je najvažnije, dok se estetska svrhovitost odnosi na forme pojedinačnih predmeta, svrhovitost prirode nema posla sa pojedinačnim predmetima, nego sa njihovim međusobnim odnosima. Čini se da pojam svrhovitosti u najboljem slučaju upućuje na analogiju između ukusa i refleksivne moći suđenja. Primera radi, mogli bismo reći da estetsko prosuđivanje obuhvata razumevanje poretka i jedinstva u formi opaženog predmeta slično načinu na koji naučnik prepoznaje koherentnost i sistematičnost u prirodi kao celini. Međutim, ova vrsta paralele nije dovoljno jaka da bi podržala Kantovo gledište da upotreba ukusa „sadrži“ isti onaj princip koji podupire refleksivnu moć suđenja u njenoj primeni na prirodu.

Ipak, više Kantovih primedbi, posebno u odeljku V „Prvog uvoda“, ukazuje na alternativnu koncepciju refleksivne moći suđenja, prema kojoj je njena uloga u naučnom istraživanju sekundarna u odnosu na ulogu u empirijskom saznanju* uopšte. Prema ovoj koncepciji, refleksivna moć suđenja nije na prvom mestu sposobnost za sistematizovanje empirijskih pojmova i zakona na višem nivou, već sposobnost koja omogućava da se predmeti uopšte podvedu pod empirijske pojmove. Prema tome, pitanje o „shvatljivosti prirode preko empirijskih zakona“ odražava zabrinutost da bi prirodne pojave mogle biti tako heterogene da bi ih bilo nemoguće posmatrati kao da poseduju zajednička empirijska svojstva. Priroda bi tako predstavljala „grubi haotični agregat“, u smislu da ljudska bića u njoj ne bi mogla da pronađu sličnosti ili povezanosti koje bi mogle da daju materijal za empirijske pojmove.

Na ovu alternativnu koncepciju refleksivne moći suđenja prvo ukazuje Kantova definicija iste kao „sposobnosti da se reflektuje o datoj predstavi ... da bi se proizveo mogući pojam“.¹⁰ Uz to, Kant opisuje princip koji podupire ovu refleksiju kao „princip da se za sve stvari u prirodi mogu pronaći empirijski određeni pojmovi“ i nastavlja da opisuje refleksivnu moć suđenja kao „postupanje sa datim pojavama da bi se one podvele pod empirijske pojmove određenih prirodnih stvari“.¹¹ Najvažnije je to što je ova koncepcija refleksivne moći suđenja implicitno sadržana u Kantovoj sugestiji da se princip refleksivne moći suđenja zahteva primarno za podvođenje predmeta pod empirijske pojmove, a tek onda za dovođenje empirijskih pojmova u ustrojstvo na višem nivou. „Moć suđenja koja, kao refleksivna, ... traži pojmove za empirijske predstave kao takve, mora ... u tu svrhu da pretpostavi da je priroda u svojoj beskonačnoj raznovrsnosti izvršila podelu u rodove i vrste, koja našoj moći suđenja omogućuje da pri

* Na ovom mestu autorka upotrebljava termin *cognition*, za šta daje sledeće objašnjenje: *termin „cognition“ ovde koristim u istom značenju u kojem Kant koristi termin „Erkenntnis“. Dok se ovaj drugi termin često prevodi sa „knowledge“ (znanje), termin „cognition“ (saznanje) je bolji, jer čuva implikaciju da saznanje može biti i lažno i istinito.* – prim. prev.

10 XX, 211n. (KMS, str. 19)

11 XX, 213 (KMS, str. 21)

upoređivanju prirodnih formi nađe saglasnost i da dospe do empirijskih pojmova i njihove uzajamne povezanosti uspinjanjem do opštih, ali još uvek empirijskih pojmova.“ [kurziv H. G.]¹² Refleksivnoj moći suđenja zaista je potrebna pretpostavka da je priroda takva da dopušta da empirijski pojmovi mogu biti uređeni u hijerarhijski sistem, ali ova pretpostavka se po redu zahteva na prvom mestu kako bi se pronašli empirijski pojmovi za naše predstave.

Zašto obrazovanje empirijskih pojmova iziskuje ovu pretpostavku? Kant ukazuje na to da je smisao pretpostavke u tome da se obezbedi da priroda bude podeljena u prepoznatljive klase i vrste iz kojih se mogu apstrahovati empirijski pojmovi. Princip da se „za sve stvari u prirodi mogu pronaći empirijski određeni pojmovi“ mogao bi se po njemu činiti tautološkim „jer logika [je ta koja] uči kako jednu datu predstavu možemo upoređivati sa drugima i kako možemo pronaći empirijske pojmove izdvajanjem onoga što im je zajedničko kao jedne oznake radi opšte upotrebe“. Ipak, Kant nastavlja: „[logika] nas ne uči ništa o tome da li priroda može za svaki objekt da nam pokaže još mnogo drugih objekata kao predmeta poređenja, koji u pogledu forme sa datim objektom imaju nešto zajedničko.“¹³ Ako unapred ne pretpostavimo da predmeti u prirodi pripadaju prirodnim klasama na osnovu sličnosti koje smo u stanju da shvatimo, onda ne možemo na razumljiv način porediti predmete jedne sa drugima da bismo odredili šta bi oni mogli imati zajedničko: „svako poređenje prirodnih stvari ... pretpostavlja da se priroda, ... u pogledu svojih empirijskih zakona pridržavala izvesne štedljivosti srazmerne našoj moći suđenja i nama shvatljive sličnosti oblika: a ova pretpostavka, kao princip *a priori* moći suđenja, mora da prethodi svakom upoređivanju.“¹⁴ Drugačije rečeno, bez pozadinske pretpostavke da je priroda razdeljena u klase kojima bi trebalo da odgovaraju naši pretpostavljeni pojmovi, ideja saglasnosti, ili, što se toga tiče, neuspešnog saglašavanja empirijskog pojma sa prirodom, bila bi lišena sadržaja. Prema tome, budući da ni jedan pojam ne bi bio pogodniji za dati predmet od bilo kojeg drugog, pretpostavljena aktivnost podvođenja predmeta pod empirijske pojmove bila bi proizvoljna i besmislena.¹⁵ Kantovim rečima: „svaka refleksija bila bi izvršena samo nasumice i slepo i otuda bez opravdanog (*gegründete*) očekivanja njihove saglasnosti sa prirodom.“¹⁶

12 XX, 211n. (KMS, str. 20)

13 Ibid.

14 XX, 213 (KMS, str. 21)

15 Premda se Kantovo razmatranje posebno odnosi na predmete u prirodi, ja podrazumevam da se ovaj zaključak primenjuje isto tako i na artefakte, to jest da ukoliko bi nam nedostajali empirijski pojmovi za predmete u prirodi, ne bismo bili u stanju ni da dodemo pojmova koji se posebno primenjuju na artefakte. (Na primer, da bismo imali pojam kućice za pse, moramo imati pojmove psa i ljudskog bića.)

16 XX, 212 (KMS, str. 20) Ova rekonstrukcija Kantovog rasuđivanja ne objašnjava zašto pretpostavka da je priroda podeljena u prirodne klase mora da uzme oblik pretpostavke da je ona organizovana u sistematsku hijerarhiju empirijskih pojmova i zakona (pre nego da se, recimo, sastoji iz skupa vrsta koje ne pripadaju višim rodovima). O ovom problemu kao delu detaljnijeg razmatranja principa sistematičnosti prirode raspravljam u: Hannah Ginsborg, *The Role of Taste in Kant's Theory of Cognition*, Garland Publishing, New York, 1989, str. 174–192.

Ukoliko se usvoji ova alternativna koncepcija refleksivne moći suđenja, veza između refleksivne moći suđenja i ukusa počinje da deluje manje labavo. Prema Kantovom shvatanju ukusa, zadovoljstvo koje se oseća u lepom predmetu sastoji se u ispunjenju uslova koji se na neki način zahtevaju za svako empirijsko saznanje. I mada samo nije kognitivno stanje, ono nastaje kada saznajne moći stupe u jednu delatnost koja „pripada saznanju uopšte“¹⁷, ili, još preciznije, „posredstvom koje se data predstava dovodi u odnos sa saznanjem uopšte“.¹⁸ Ovu delatnost Kant opisuje kao „*blosse Reflexion*“, tj. „prostu“, ili „čistu“ refleksiju: „da bi se pronašla lepota u predmetu, nije potrebno ništa drugo do čista refleksija (bez ikakvog pojma) o datoj predstavi.“¹⁹ Međutim, Kantovi opisi ove delatnosti sugerišu ne to da ona uopšte nema ništa sa iznalaženjem pojmovva, već da se sastoji u veoma uopštenoj ili neodređenoj upotrebi moći koja podvodi pojedinačne predmete pod empirijske pojmove. Prema tome, on u odeljku VII „Prvog uvoda“ govori o „čistom reflektovanju datog objekta ... kako bi se [njegov empirijski opažaj] podveo pod ovaj ili onaj pojam (neodređeno koji)“²⁰, a u §4. *Kritike moći suđenja* stavlja do znanja da je ovaj čin refleksije to što objašnjava zadovoljstvo u ukusu: „uživanje u lepom mora da zavisi od refleksije o nekom predmetu koja dovodi do nekog pojma (neodređeno kojeg).“²¹ Čini se da ovo objašnjenje uživanja u lepom, kao da je ono prouzrokovano postupkom pronalaženja empirijskih pojmova, pruža najplauzibilniju sponu između ukusa i refleksivne moći suđenja. Tu sugestiju potvrđuje i odeljak XII „Prvog uvoda“, gde Kant detaljno opisuje svoj stav da će „estetska moć suđenja ... nužno morati da se posmatra kao da u sebe ne uključuje niti jednu drugu moć osim refleksivne moći suđenja“.²² Zadovoljstvo u ukusu, nastavlja Kant, „mora da se posmatra tako kao da ne zavisi ... ni od čega drugog do od refleksije i njene forme (radnje svojstvene moći suđenja), kojom moć suđenja teži da napreduje [*strebt*] od empirijskih opažaja ka pojmovima uopšte“.²³

17 V, 219 (KMS, str. 110)

18 V, 217 (KMS, str. 109)

19 XX, 229 (KMS, str. 34)

20 XX, 220 (KMS, str. 26)

21 V, 207 (KMS, str. 99)

22 XX, 248–9 (KMS, str. 52)

23 XX, 249 (Ibid.) Za objašnjenja pored ovog vidi: Donald Crawford, *Kant's Aesthetic Theory*, University of Wisconsin Press, Madison, 1974, str. 22–23 i Rolf-Peter Horstmann, „Why Must There Be a Transcendental Deduction in Kant's Critique of Judgment?“, u: *Kant's Transcendental Deductions*, Eckart Förster (ed.), Stanford University Press, Stanford, 1989, str. 173–174. Kao što će postati jasno iz onoga što sledi u nastavku, moj prigovor ovim i sličnim objašnjenjima nije da ona greše u pogledu povezanosti ukusa i refleksivne moći suđenja, već da time što ostavljaju središnji element ove veze nerazjašnjenim ostavljaju prostor i za pogrešno tumačenje.

II

Ovo obrazloženje nije zadovoljavajuće, jer upravo citirana zapažanja ostavljaju zagonetnim šta je ta naša sposobnost obrazovanja empirijskih pojmova i kako se ona može upotrebiti na način koji ne vodi stvarnom podvođenju predmeta pod određeni pojam. U odsustvu bilo kakvog daljeg preciziranja, primamljivo je misliti o ovoj sposobnosti kao da je to neka duševna veština, recimo veština prepoznavanja sličnosti između različitih predmeta otkrivanjem njihovih relevantnih opažajnih karakteristika. O takvoj sposobnosti bismo mogli pomisliti i da se u slučaju ukusa upotrebljava „neodređeno“, tako što ćemo pretpostaviti da se koristi ne radi prepoznavanja specifične opažajne karakteristike predmeta, već radi ukupnog jedinstva i koherentnosti u njemu, koji nekako odgovaraju njegovoj opštoj podesnosti da bude podveden pod empirijske pojmove. Ipak, pored teškoće da se ova zamisao razjasni dovoljno preciznim i nemetaforičkim pojmovima, razumevanje refleksivne moći suđenja kao jedne empirijske duševne sposobnosti je u sukobu sa Kantovim viđenjem iste kao transcendentalne duševne moći. Pojam refleksivne moći suđenja ne treba da pruži prirodno psihološko objašnjenje kako dolazi do toga da predmete podvodimo pod pojmove ili da ih posmatramo kao lepe. On se pre odnosi na pitanje prava u suprotnosti prema činjeničkom pitanju, to jest da li imamo pravo da podvodimo predmete pod pojmove ili da ih posmatramo kao lepe, a ne da li zaista imamo duševne sposobnosti od kojih se na kontingentan način zahteva da to i čine.

Ako sposobnost podvođenja predmeta pod empirijske pojmove nije prirodna duševna sposobnost, šta je onda ona? Najbolji ključ za odgovor, po mome mišljenju, ne treba tražiti u samoj *Kritici moći suđenja*, već na nekoliko mesta iz *Prolegomena* i iz *Zaostavštine (Nachlass)* na kojima Kant pretresa razlikovanje između „opažajnih sudova“ i „iskustvenih sudova“. Relevantnost ove distinkcije za naše pitanje očita je iz R 3145, razmišljanja napisanog 1790. ili kasnije, a nakon toga pridodatog Ješeovoj (*Jäsche*) *Logici**:

Ja koji opažam neku kulu, opažam na njoj crvenu boju. Međutim, ja ne mogu da kažem da je ona crvena, jer to ne bi bio samo empirijski, već isto tako jedan iskustveni sud, to jest empirijski sud kojim ja stičem pojam o objektu, na primer: „Pri dodiru kamena, ja osećam toplotu“ jeste prvi, ali: „Kamen je topao“, jeste ovaj drugi tip suda. Ovom potonjem pripada da ja ono što je samo u mome subjektu ne pripisujem objektu, jer iskustveni sud je opažanje iz kojeg proizilazi i neki pojam o objektu. (oznake citata su dodate)²⁴

* Pod oznakom „R 3145“ Hana Ginsborg ovde referiše na odgovarajući fragment Kantovih zabeleški o logici po kojima je on držao predavanja tokom svoje karijere, a koje su 1914. objavljene u tomu XVI *Akademijnog izdanja Kantovih sabranih dela* u sklopu tzv. *Rukopisne zaostavštine (Handschriftliche Nachlaß)*. U IX tomu istog izdanja nalazi se i tzv. „Ješeova Logika“ što je ustaljeni naziv koji se koristi za priručnik za predavanja iz logike, kojeg je po Kantovim uputstvima priredio i 1800. objavio njegov učenik Gotlob Benjamin Ješe. – *prim. prev.*

²⁴ XVI, 678–9 (L, str. 137)

U prvom od svakog para primera, gde iznosim ono što Kant u R 3146 nastavlja da naziva „opažajnim sudom“, ja izveštavam o nekom osetu ili osećanju koje je prouzrokovano mojom interakcijom sa pojedinačnim objektom.* Ipak, ja to činim bez pripisivanja odgovarajućeg empirijskog svojstva tom objektu. Jedino je donošenje drugog od svakog para sudova, kojeg Kant naziva „iskustvenim sudom“, ono u kojem ja posmatram objekt ne samo kao da u meni prouzrokuje izvesno duševno stanje, već kao da potpada pod odgovarajući empirijski pojam. Ova implikacija gornjih primera postaje jasna u Kantovim određenjima iskustvenog suda kao suda „kojim ja stičem pojam o objektu“ i kao opažanja „iz kojeg proizilazi i neki pojam o objektu.“

Po čemu se onda razlikuju ove dve vrste sudova? Kant kratko karakteriše ovu distinkciju u R 3146 opisujući opažajni sud kao „samo subjektivan“, dok je iskustveni sud „jedan objektivni sud iz opažanja“.25 Ovaj kontrast se dalje razjašnjava u §§18–19 iz *Prolegomena*, gde Kant dopunjava sadržajem pojmove subjektivnosti i objektivnosti:

„Svi naši sudovi su najpre samo sudovi opažanja: oni važe samo za nas, to jest za naš subjekt, a tek posle im mi dajemo novi odnos to jest odnos prema objektu i zahtevamo [*wollen*] da oni uvek važe i za nas i isto tako za sve druge ... objektivno važenje iskustvenog suda ne znači ništa drugo do njegovo nužno opšte važenje.“26

Kant tvrdi da u opažajnom sudu „ja ni na koji način ne zahtevam da ja ili bilo ko drugi uvek treba da opazimo [objekt] onako kako ja to činim: [sud] izražava samo odnos dvaju osećanja prema istom subjektu, to jest prema meni i takođe samo u mome sadašnjem stanju opažanja“. Međutim, on nastavlja: „iskustveni sudovi su sasvim drugačiji. Čemu me iskustvo uči u izvesnim okolnostima, ono me, kao i sve druge, mora učiti uvek, a njegovo važenje nije ograničeno subjektom i njegovim tadašnjim stanjem“.27 Distinktivna odlika iskustvenog suda je da on povlači zahtev za opštim važenjem, čime ja „insistiram“ ili „zahtevam“ da i drugi sude o objektu onako kako je to činim. U jednom takvom sudu ja ne izveštavam samo o dejstvu objekta na moje opažanje, već pre smatram da je moje opažanje objekta opštevažeće, to jest da bi trebalo da je zajedničko za sve koji opažaju taj objekt (uključujući i mene).28

* Engleskom terminu „object“, kojim se prevode Kantovi termini „Gegenstand“ i „Objekt“, u našem jeziku odgovaraju dva prevoda: predmet i objekt. Imajući u vidu da ova distinkcija u trećoj *Kritici*, za razliku od ranijih dela iz tzv. „kritičkog perioda“, po svemu sudeći ne igra više nikakvu značajniju ulogu (što se vidi i iz načina na koji Kant upotrebljava ove pojmove), ovaj termin se na ovom i sličnim mestima u tekstu prevodi u zavisnosti od tumačenja konteksta u kojem se pojavljuje. To ovde dobija na značaju i činjenicom da autorka navodi i nekoliko fragmenata iz ranijih dela poput *Prolegomena* i fragmenata predavanja iz logike, ali isto tako i onih iz *Prvog uvoda za Kritiku moći suđenja*, gde u originalnom Kantovom tekstu figuriše termin „Objekt“, što onda zbog jasnoće uslovljava da se i u prevodu na naš jezik u nekoliko slučajeva odstupi od pretežnog prevodenja terminom „predmet“. – *prim. prev.*

25 XVI, 679 (Ibid.)

26 IV, 298 (P, str. 61)

27 IV, 299 (P, str. 62–3)

28 Snazi ovog „treba“ ovde je neophodno pojašnjenje. Kao prvo, ono nije praktično, već kognitivno, jer je normativnost koju izražava sadržana pre u mogućnosti da sud bude tačan ili netačan, nego u mogućnosti nekog postupka da bude ispravan ili pogrešan. Drugo, ono se primenjuje na sve pojedince bez obzira na

Ovo sugerše odgovor na pitanje u čemu se sastoji sposobnost obrazovanja empirijskih pojmova.²⁹ Biti sposoban za podvođenje predmeta pod empirijske pojmove znači polagati pravo na to da su nečiji opažaji opštevažeći u pogledu pojedinačnih predmeta koji ih prouzrokuju. Tako shvaćena, ova sposobnost nije duševna veština: to nije neka prirodna sposobnost koja je slučajno odgovorna za naš uspeh u prepoznavanju sličnosti i razlika među predmetima. Pre će biti da je to što smo sposobni za obrazovanje empirijskih pojmova stvar prava koje je suprotstavljeno činjenici: to je neempirijsko pitanje našega prava da (pod odgovarajućim okolnostima) smatramo da naša vlastita opažajna stanja važe i za druge i otuda da od njih zahtevamo saglasnost u pogledu naših opažajnih sudova. Prema tome, ovo objašnjenje obrazovanja empirijskih pojmova služi da objasni šta Kant misli pod „refleksijom“ na način koji uvažava transcendentalnu ulogu koju on pripisuje moći suđenja u pogledu njenog refleksivnog aspekta. Čin kojim „moć suđenja reflektuje neki objekt ... da bi ga podvela pod ovaj ili onaj pojam“ jeste čin u kojem se nečije opažanje predmeta uzima kao opštevažeće. Ono što za nas znači posedovanje ove sposobnosti refleksivnog suđenja u principu treba da bude legitimno i za tu vrstu činova.

III

Ovaj opis karaktera refleksivne moći suđenja izrazom opšteg važenja obezbeđuje sponu između refleksivne moći suđenja i Kantove teorije ukusa, jer pojam opšteg važenja igra istaknutu ulogu u Kantovom objašnjenju sudova o lepom.³⁰ Kada jedan predmet prosuđujem kao lep, ja mu, po Kantovom shvatanju, ne pripisujem nikakvo objektivno svojstvo. Moj sud je pre zasnovan na onome što Kant naziva samo „subjektivnim“ reagovanjem na predmet, naime na osećanju zadovoljstva koje nije u vezi ni

nedostatke u opažanju koje bi oni mogli imati. Odatle, u sudu „kula je crvena“ ja podrazumevam da čak i osoba koja je slepa za boje „treba“ da deli moje opažanje, tako da bih ja njen neuspeh u tom pogledu tumačio kao pogrešno opažanje kule, a ne samo kao opažanje koje je različito od moga. Još opštije, upravo na osnovu pretenzije na opšte važenje koju iznosi ova vrsta suda možemo da shvatimo ideju *nedostatka* u opažanju, nasuprot pukom odstupanju od uobičajenog oblika opažanja.

²⁹ U §20. *Prolegomena* Kant nastavlja da se poziva na kategorije kao da ove opravdavaju mogućnost iskustvenih sudova. Ipak, ovaj dalji korak nije relevantan za ono što nas ovde interesuje. Kategorije su uslovi pod kojima se predstave moraju odnositi jedne prema drugima da bi obrazovale empirijsko saznanje uopšte. Stoga, pozivajući se na kategorije, Kant u stvari određuje uslov koji mora pristajati uz naše predstave ukoliko obrazovanje empirijskih pojmova o objektima uopšte treba da bude moguće, ali više ne govori o tome u čemu se sastoji to obrazovanje empirijskih pojmova o datom objektu: drugim rečima, šta znači, ukoliko je dat neki pojedinačni predmet, podvesti taj predmet pod jedan empirijski pojam nasuprot odgovoru na njega na nepojmovni način. To je pitanje na koje bi po pretpostavci trebalo da se odnosi pozivanje na opšte važenje. (O ovoj temi detaljnije raspravljam u: Ginsborg, nav. delo, str. 122–144.)

³⁰ U diskusiji o ukusu koja sledi razmatraču samo one sudove o lepoti koje Kant opisuje kao „čiste sudove ukusa“. Slično gledištu koje namerava da objasni, nije predviđeno da se moje tumačenje bavi estetskim sudovima koji obuhvataju druga „svojstva“ osim lepote (na primer otmenost ili ružnoću).

sa jednim pojmom.³¹ Ipak, uprkos subjektivnom i nepojmovnom karakteru osećanja zadovoljstva, ja držim da i svi drugi koji opažaju predmet treba da ga imaju, a sud o lepom se i sastoji u ovom polaganju prava na opšte važenje. „Sudom ukusa (o lepome) svakome se pripisuje [*ansinnen*] dopadanje vezano za predmet“³²; „zadovoljstvo [koje se oseća u određenju predmeta kao lepog] se u sudu ukusa ujedno proglašava kao da važi za svakoga“.³³

Prema sugestiji iz prethodnog odeljka, polagati pravo na opšte važenje upravo znači uzeti učešće u činu refleksije. To potvrđuje i Kantova upotreba termina „refleksija“ u suprotstavljanju sudova o lepom sudovima o prijatnom, koji su takođe zasnovani na osećanju zadovoljstva, ali ne polažu pravo na opšte važenje.

„Prvi od ovih [sud o prijatnom] mogu da nazovem ukusom čula, a drugi [sud o lepom] ukusom refleksije, ukoliko prvi donosi sudove koji su samo privatni, a drugi donosi sudove koji su naizgled opštevažeci (javni).“³⁴

Osim toga, refleksija se ovde može posmatrati kao da ima neodređeni karakter o kojem Kant govori opisujući njenu ulogu u ukusu, jer sud da je predmet lep ne „određuje“ taj predmet kao da ima neko posebno empirijsko svojstvo pre nego bilo koje drugo, zbog toga što nije povezan ni sa kakvim pojmom.

Čini se ipak da ovo objašnjenje odstupa od Kantovog vlastitog viđenja uloge refleksije u ukusu, jer, kao što je naznačeno na kraju prvog dela, Kant smatra da je refleksija u ukusu ta koja je odgovorna za osećanje zadovoljstva, dok sam je ja opisala kao da je odgovorna ne za samo zadovoljstvo, već za polaganje prava na njegovo opšte važenje. Ipak, kao što ću sada dokazivati, bliži pogled na strukturu suda ukusa pokazuje da je ovo odstupanje varljivo, jer, ma koliko paradoksalno izgledalo, videćemo da je jedan te isti čin prosuđivanja taj koji je odgovoran i za samo zadovoljstvo i za polaganje prava na to da osećanje zadovoljstva ima opšte važenje. Ovaj zaključak proizilazi iz § 9. *Kritike moći suđenja*, odeljka za koji Kant kaže da sadrži „ključ kritike ukusa“ i da otuda „zaslužuje punu pažnju.“ Kant se ovde usredsređuje na pitanje „da li u sudu ukusa [*Geschmacksurteil*] osećanje zadovoljstva prethodi prosuđivanju [*Beurteilung*], ili prosuđivanje prethodi osećanju zadovoljstva“³⁵ i opredeljuje se za drugu alternativu: „čisto subjektivno (estetsko) prosuđivanje predmeta ili predstave preko koje nam on biva dat prethodi zadovoljstvu koje on izaziva i osnova je ovog zadovoljstva“.³⁶

31 Razlika koja je u trećoj *Kritici* povučena između objektivnosti i subjektivnosti odstupa i od one predstavljene u *Prolegomenama* i od nekih savremenih zamisli o toj razlici. Kao što pokazuje Kantova rasprava o ukusu, njegovo pozno gledište o objektivnosti dozvoljava da sud ili duševno stanje važi intersubjektivno, bez toga da ujedno važi i objektivno.

32 V, 213–4 (KMS, str. 105)

33 V, 221 (KMS, str. 112)

34 V, 214 (KMS, str. 105–6)

35 V, 216 (KMS, str. 108)

36 V, 218 (KMS, str. 109)

U skorašnjim raspravama o ovom mestu osporavano je da „prosudiavanje“, koje Kant ovde opisuje kao da prethodi zadovoljstvu, pripada istom aktu moći suđenja u kojem se i zadovoljstvo uzima u njegovom opštem važenju. Kako bi se Kant spasao od cirkularnosti dokazivano je da upotrebu ukusa moramo da tumačimo tako kao da zahteva dva različita akta prosudiavanja: jedan, koji je ishodište polaznog osećanja zadovoljstva i drugi, koji se polaganjem prava na opšte važenje ovog zadovoljstva završava pravim sudom ukusa.³⁷ Međutim, Kant eksplicitno isključuje ovo tumačenje tvrdeći da je ne samo sud ukusa, nego i samo osećanje zadovoljstva utemeljeno u opštem važenju ili opštoj saopštivosti³⁸ nečijih duševnih stanja u pogledu predmeta. „Opšta saopštivost [*Mitteilungsfähigkeit*] duševnog stanja u datoj predstavi [je ta] koja kao subjektivni uslov suda ukusa mora ovome da leži u osnovi i *da uživanje u predmetu ima kao svoju posledicu*“. [*kurziv H. G.*]³⁹ Zbog toga što, kako objašnjava u poslednjem pasusu § 9., „duševno stanje u datoj predstavi“ nije ništa drugo do osećanje zadovoljstva, Kant u stvari tvrdi da je uživanje u predmetu posledica opšte saopštivosti ili opšteg važenja samog zadovoljstva. Ono što odatle sledi jeste da je, po Kantovom mišljenju, akt prosudiavanja koji prethodi zadovoljstvu identičan sa aktom u kojem se zadovoljstvo prosuđuje kao opštevažeće.

Ukoliko § 9. treba posvetiti pažnju koju Kant tvrdi da zaslužuje, ovaj zaključak se mora uzeti ozbiljno, a da bismo ga uzeli ozbiljno, moramo ga čitati na takav način da to ne bude loša cirkularnost. To se može učiniti ako sud ukusa protumačimo kao formalni i autoreferencijalni sud kojim se tvrdi ne opšte važenje prethodno datog osećanja zadovoljstva, nego pre njegovo vlastito opšte važenje s obzirom na predmet. Prema ovom tumačenju, suditi o nekom predmetu da je lep znači uzeti da je nečije duševno stanje u opažanju predmeta ono koje bi i svi drugi posmatrači tog predmeta trebalo da imaju. Međutim, duševno stanje na koje se on poziva u ovom sudu je donošenje samog tog suda o lepom, što će reći da je to isto što i uzeti da je nečije duševno stanje opštevažeće s obzirom na predmet. Drugim rečima, kada prosuđujem neki predmet kao lep, ja implicitno zahtevam da se i svi drugi koji opažaju taj predmet slože sa mojim sudom, ali se ovaj zahtev za saglasnošću ne može svesti na zahtev da i oni imaju ovaj ili onaj posebni odgovor na predmet, ili da ga opažaju kao da ima ovo ili ono svojstvo. To je pre sasvim neodređen zahtev da oni prosuđuju predmet baš kao i ja, i da poput mene donose formalne i autoreferencijalne sudove koji se tiču opšteg važenja njihovog duševnog stanja u pogledu predmeta.

Ovaj apstraktni i formalni čin prosudiavanja može izgledati kao da ima malo šta sa prosuđivanjem jednog predmeta kao lepog, ali po Kantovom viđenju, doneti sud ove vrste o predmetu fenomenološki je isto što i doživeti osećanje zadovoljstva u predmetu, a posebno onu vrstu zadovoljstva koja je tipična za ukus. To proizilazi iz razmatranja nekoliko Kantovih opštih zapažanja o zadovoljstvu. U §10. *Kritike moći suđenja* Kant

37 Crawford, nav. delo, str. 69–74; Guyer, nav. delo, str.110–116, 151–60.

38 Sledeći Gajera (Guyer) ja ovde podrazumevam da su izrazi „opšte saopštivo“ i „opštevažeće“, makar u ovom kontekstu, sinonimni. Vidi: Guyer, nav. delo, str. 152 n. 113, 154 n. 115, 282–283.

39 V, 217 (KMS, str. 108)

određuje zadovoljstvo kao „svest o kauzalitetu neke predstave u pogledu stanja subjekta da se on održi u tom stanju.“⁴⁰ Osetiti zadovoljstvo znači biti svestan prinude od strane predstave predmeta da se ostane u trenutnom duševnom stanju. Zatim, u slučajevima kada je zadovoljstvo povezano sa dobrim ili prijatnim, Kant smatra da je „kauzalitet“ zadovoljstva posredovan sa moći htenja⁴¹, jer kada osetim zadovoljstvo predmetom koji je za mene prijatan ili dobar, moja predstava predmeta utiče na moju volju tako da me ova primorava da postupam tako da bih zadržao taj predmet prisutnim za mene, čime teži da me održi u istom tom stanju, naime stanju održanja predstave o kojoj je reč. Ali zadovoljstvo u ukusu je, sa druge strane, „nezavisno od određivanja moći htenja“.⁴² U ovoj vrsti zadovoljstva moje predstave ne stoje u onom „objektivnom odnosu, čime se one ujedno posmatraju kao uzrok stvarnosti predmeta“, već se umesto toga odnose „samo prema subjektu tako što same predstavljaju osnov za održanje sopstvenog postojanja u subjektu“.⁴³ Usled toga što predstava služi kao osnova za sopstveno produženo postojanje u meni, ja sam svestan njenog „kauzaliteta da [me] održi u istom tom stanju“ i odatle doživljavam osećaj zadovoljstva.

Ideja da je zadovoljstvo u ukusu nastalo kao rezultat samoutemeljujućeg karaktera nečijeg duševnog stanja u predstavljanju predmeta objašnjava zašto se sud ukusa, onakav kakvim sam ga opisala, pojavljuje svesti preko osećanja zadovoljstva. Kada opažajući neki predmet donosim čisto formalni i autoreferencijalni sud da svi koji ga opažaju treba da dele moje sadašnje duševno stanje, zahtev koji time postavljam odnosi se kako na mene, tako i na bilo koga drugog, pod uslovom da opažam predmet, to jest da od sebe zahtevam da ostanem u istom duševnom stanju poput onoga u kojem se sada nalazim. Slično tome, moje duševno stanje se u svakom trenutku sastoji od svesti o tome da treba da budem upravo u tom stanju, ali iz toga sledi da je moje duševno stanje u predstavljanju predmeta osnova ili razlog za svoje vlastito održanje u meni. Drugim rečima, ono služi kao „osnova za održanje [svog] vlastitog postojanja u subjektu“, i otuda se podudara sa Kantovim opisom zadovoljstva koje je odlika ukusa.⁴⁴

Iz ovog objašnjenja možemo da vidimo zašto je čin prosuđivanja koji prethodi osećanju zadovoljstva isti onaj čin prosuđivanja posredstvom kojeg zadovoljstvo polaže pravo na opšte važenje. Formalno i autoreferencijalno prosuđivanje da je nečije sadašnje duševno stanje opštevažeće prethodi osećanju zadovoljstva u smislu njegovog objašnjenja ili opravdanja: ja osećam zadovoljstvo u predmetu na osnovu njegovog objašnjenja ili opravdanja; ja osećam zadovoljstvo u predmetu na osnovu toga što donosim sud, pre nego *vice versa*. Ali prosuđivanje ne prethodi zadovoljstvu vremenski,

40 V, 220 (KMS, str. 111)

41 odeljak III „Prvog uvoda“, XX, 206 (KMS, str. 15)

42 XX, 207 (KMS, str. 16)

43 XX, 206 (KMS, str. 15)

44 Ako je ovo objašnjenje tačno, zašto onda svako čulno saznanje ne pobuđuje zadovoljstvo? U čulnom saznanjnom sudu, kao i u sudu ukusa, ja pretpostavljam da moje duševno stanje u opažanju predmeta ima opšte važenje, ali polažem pravo na njegovo opšte važenje kao stanja sa ovim ili onim čulnim sadržajem, a ne kao samog stanja donošenja suda. Slično tome, ja uzimam da je osnova mog bivanja u tom stanju ne u mome duševnom stanju, već u nekom empirijskom svojstvu predmeta. Otuda mome duševnom stanju nedostaje ona samoutemeljujuća crta koja je svojstvena zadovoljstvu u ukusu.

jer uživati u predmetu je, fenomenološki gledano, isto što i prosuđivati. Zadovoljstvo je, po Kantovom rečima, „posledica“ opšteg važenja moga duševnog stanja u smislu da je ono svest ili svesnost da je moje duševno stanje opštevažeeće. Iz ovoga sledi da je osećanje zadovoljstva duševno stanje u kojem se donosi formalni i autoreferencijalni sud da se moje sadašnje duševno stanje može saopštiti na jedan opšti način, a to dalje povlači da kada donosim taj sud ja u stvari (takoreći, *de re*) polažem pravo na opšte važenje osećanja zadovoljstva. Ipak, ovo osećanje zadovoljstva, umesto da je prethodno dato, oseća se na osnovu samog čina prosuđivanja u kojem se uzima u njegovom opštem važenju.⁴⁵

Sada možemo da krenemo dalje od provizornog tumačenja iznetog na početku prethodnog odeljka na potpuniji opis uloge refleksivne moći suđenja u ukusu. Prema sugestiji koju sam dala na kraju drugog odeljka, upotrebljavati refleksivnu moć suđenja znači smatrati nečije duševno stanje u opažanju predmeta opštevažeećim. U zavisnosti od prethodno datog čulnog sadržaja, ovaj čin suđenja podvodi predmet pod ovaj ili onaj empirijski pojam, ali prema gore skiciranom tumačenju, sud ukusa polaže pravo na opšte važenje za duševno stanje koje nema nezavisni čulni sadržaj. Umesto toga, sud se sastoji iz čisto formalne pretenzije na opšte važenje koja je pre odgovorna za pridruženi „oset“ (osećanje zadovoljstva)⁴⁶, nego što ga pretpostavlja. Prema tome, u sudu ukusa ja učestvujem u istom činu refleksije koji se obavlja pri svakom empirijskom saznanju, ali to činim na sasvim neodređeni način, koji zbog toga ne uspeva da podvede predmet ni pod jedan određeni pojam.

To objašnjava gore citirane Kantove tvrdnje da „za pronalaženje lepote u jednom predmetu nije neophodno ništa osim čiste refleksije (bez ikakvog pojma) na datu predstavu“⁴⁷ i da „uživanje u lepom mora da zavisi od reflektovanja predmeta koje vodi ovom ili onom pojmu (neodređeno kojem)“.⁴⁸ Neodređeni karakter ove refleksije, kao i njeno određenje kao „proste“ ili „čiste“ refleksije, nije naprosto stvar toga da moć suđenja ne pripisuje nikakvo pojedinačno svojstvo predmetu, već je to pre u vezi sa formalnim i autoreferencijalnim karakterom moći suđenja. Kao što kaže Kant, zadovoljstvo u ukusu se „mora posmatrati kao kao da ne zavisi ... ni od čega drugog do refleksije i njene forme (čina svojstvenog moći suđenja) čime moć suđenja teži da napreduje [*strebt*] od empirijskih opažaja ka pojmovima uopšte“.⁴⁹ Moć suđenja teži da napreduje od empirijskih opažaja ka pojmovima uopšte polažući pravo na opšte važenje empirijskih opažaja u pogledu pojedinačnih predmeta, ali „forma“ ove refleksije je jednostavno čin traženja opšteg važenja nezavisno od svakog empirijskog sadržaja, a to se vrši u čisto formalnom polaganju prava na vlastito opšte važenje koje sačinjava zadovoljstvo u ukusu.

45 Ovo objašnjenje sudova ukusa detaljnije je razvijeno u: H. Ginsborg, nav. delo, str. 1–41.

46 Kant opisuje osećanje zadovoljstva kao „takozvani“ oset (XX, 224; KMS, str. 30).

47 XX, 229 (KMS, str. 34)

48 V, 207 (KMS, str. 99)

49 XX, 249 (KMS, str. 52)

IV

Prema tumačenju koje sam predočila, refleksivna moć suđenja uopšte jeste sposobnost da se nečije duševno stanje u opažanju pojedinačnog predmeta uzme u njegovom opštem važenju s obzirom na taj predmet. Kao takva, ova moć se može upotrebiti na dva različita načina. Najpre se može upotrebiti u svrhu saznanja tako što se pomoću nje pojedinačni predmeti podvode pod empirijske pojmove, ali ona uz to podleže i drugoj vrsti upotrebe, koja ne dovodi do saznanja. To je čisto formalna upotreba refleksivne moći suđenja u kojoj se predmeti doživljavaju kao lepi.

Kao što smo videli u prvom odeljku, kognitivna upotreba refleksivne moći suđenja počiva na principu sistematičnosti prirode. Bez ovog principa, kao što sam pokazala, ne bismo bili u stanju da posmatramo naše empirijske pojmove kao da potencijalno odgovaraju oblicima u prirodi, a kao rezultat bi svaka pretpostavljena delatnost obrazovanja empirijskih pojmova bila „vršena nasumično i slepo.“ Nasuprot tome, međutim, usvajanje ovog principa nam osigurava da zaista budemo u stanju da podvodimo predmete pod empirijske pojmove na konzistentan i nearbitraran način. U svakom pojedinačnom slučaju podvođenja predmeta pod jedan empirijski pojam odgovarajuća empirijska tvrdnja opravdava se pozivanjem na specifična obeležja njegovog prirodnog ustrojstva.⁵⁰ Ali opšta mogućnost donošenja određenih empirijskih tvrdnji, koja može ili ne mora odgovarati specifičnim obeležjima predmeta, osigurana je principom da je priroda uređena na takav način da prvo pokazuje empirijske oblike. Drugim rečima, princip sistematičnosti prirode opravdava refleksivnu moć suđenja u njenoj kognitivnoj upotrebi. Upravo nam ovaj princip daje pravo da uopšte iznosimo empirijske stavove o pojedinačnim predmetima i iz istog razloga da smatramo da naši posebni opažaji pojedinačnih predmeta važe i za sva druga ljudska bića.⁵¹

Ipak, to povlači posledice za refleksivnu moć suđenja i u njenoj formalnoj upotrebi. Jer, ako se sud ukusa sastoji u njenoj čisto formalnoj upotrebi, onda se njegova opravdanost ne može plauzibilno odvojiti od opravdanosti refleksivne moći suđenja u substantivnoj, to jest kognitivnoj upotrebi. Drugim rečima, moje pravo da zahtevam opštu saglasnost u pogledu predmeta na formalan i autoreferencijalan način, karakterističan za ukus, mora se posmatrati kao da proističe iz šireg prava da se traži opšte važenje za moja opažajna stanja uopšte, prava koje me u isti mah ovlašćuje da izričem posebne empirijske sudove o predmetima koje opažam.

To pomaže da se objasni zašto Kant opisuje estetsku moć suđenja kao da „sadrži“ princip sistematičnosti prirode, ili, još određenije, zašto tvrdi da zahvaljujući ovom principu „postaje očigledna mogućnost estetskih sudova refleksije koji su utemeljeni

50 Ovo zahteva bliže određenje za slučaj pojmova koji se primenjuju posebno na artefakte, ali na osnovu onoga na šta upućujem iznad u fusnoti 3, ja prihvatam da poenta rečenice koja sledi važi za artefakte kao i za predmete u prirodi.

51 To ne znači da je princip sistematičnosti prirode namenjen opovrgavanju skeptičkog izazova legitimnosti refleksivne moći suđenja. Kant od početka pretpostavlja da je refleksivna moć suđenja legitimna. Određenjem njenog principa *a priori* on pokazuje šta je legitimniše, ali ne brani njenu legitimnost od skeptičkog napada. (Slučaj je sličan onome sa principima *a priori* razuma i uma.)

na principima *a priori*“.⁵² Ukoliko sud ukusa treba da bude opravdan, mora postojati neko pravilo ili princip kojim se on može opravdati. Ipak, zbog svog položaja kao čisto formalnog čina refleksivne moći suđenja, on se ne može opravdati kao bilo koji posebni empirijski sud, na osnovu neke karakteristike predmeta. Naprotiv, on svoju legitimnost mora da izvede iz opšte mogućnosti donošenja empirijskih sudova o pojedinačnim predmetima, to jest, iz opravdanosti refleksivne moći suđenja u njenoj kognitivnoj upotrebi. Sledstveno tome, princip koji opravdava sudove ukusa mora biti isti onaj princip koji u najopštijem smislu stoji u osnovi naše sposobnosti da predmete podvodimo pod empirijske pojmove, a to je princip sistematičnosti prirode.⁵³

Izvor:

Hannah Ginsborg, „Reflective Judgment and Taste“, *Noûs*, Vol. 24, No. 1, On the Bicentenary of Immanuel Kant’s *Critique of Judgement* (1990), pp. 63–78.

prevod sa engleskog jezika: Marko Novaković

52 XX, 233 (KMS, str. 37)

53 Ovaj rad dosta duguje detaljnim komentarima koje mi je Džon Kariero (Carriero) uputio o njegovom prethodnom nacrtu. Takođe sam zahvalna Stivenu Engstromu (Engstrom) i Danijelu Vorenu (Warren) na korisnim raspravama.